

Megújult élet a válság után

Nováky Erzsébet, DSc
tanszékvezető egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem

„A változás nehéz, de a változatlanlás végzetes”
Peter Bishop, jövőkutató

Bevezető gondolatok

Válság van a világban és hazánkban is. Most mindenki felismeri, tapasztalja, hogy válságban van a világ gazdasága és pénzügyi rendszere, és válságban van hazánk gazdasága és pénzügyi rendszere is. Kevesebben és lassabban látják be, hogy e válság nemcsak a gazdaságban és a pénzügyi folyamatokban, hanem a társadalomban és a természeti környezetben, gyakorlatilag minden területen megjelenik.

A jelenlegi válság az ipari társadalmi rend válsága. Nem egy-két éve kezdődött, hanem kb. 50 éve. Daniel Bell már 1960-ban megfogalmazta (Bell, 1960), hogy az ipari társadalmak után olyan társadalmak jönnek majd létre, amelyekben megszűnik az ipar és a mezőgazdaság domináns szerepe, és ezt a szolgáltató (a tercier, majd a kvaterner) szektorok veszik át. Előrejelezte, hogy a posztipari társadalmakban a *növekedés/fejlődés fő hajtóereje a szolgáltatás és a tudás lesz.* A hatvanas években mások is felismerték ezt. A válság előjeleit érzékelő gondolkodók, tudósok egyesületeket, társaságokat alapítottak, elsőként 1968-ban a Római Klubot. Szorgalmazták a komplex rendszerekben való távlatos gondolkodást, a döntések és cselekedetek hosszú távú következményeinek elemzését, és tudományos előrejelzések készítését, vagyis a *tudományos jövőkutatás* kialakítását, tudományos szakterületként való elismerését és anyagi támogatását.

A Római Klub megrendelésére készült világmodellek és globális jelentések – mint pl. az 1972-ben megjelent első jelentés (Meadows – Meadows – Randers – Behrens III., 1972), a szerves fejlődésre koncentráló második (Mesarovic – Pestel, 1974), az új világrend kialakítását szorgalmazó harmadik jelentés (Tinbergen, 1976), vagy a jóval később megjelent „Négyes faktor” (von Weizsäcker – Lovins – Lovins, 1998) – mind azt hangsúlyozták, hogy változásokra van szükség. A változásokat először a szemléletben remélhetjük. A szemléletbeli változást a fejlett és a kevésbé fejlett világ kapcsolatában, a gazdaság és a környezet viszonyában, valamint a nagy tömegeknek a jövőért végzett cselekedetei körében bekövetkező változásoknak kell követniük.

Bell és a korai jövőkutatók az akkori ipari társadalom helyébe lépő, az ipari társadalmat meghaladó társadalom leírására helyezték a hangsúlyt, de nem specifikálták, hogy az új társadalom az információs társadalom, a tudástársadalom, az interaktív társadalom, az igazságos verseny társadalma vagy a fenntartható fejlődés társadalma (Hideg, 1992) lesz-e. Az információs társadalomról Masuda írt részletesen (Masuda, 1988), hangsúlyozva az oktatás szerepének növekvő fontosságát. A

fenntartható fejlődés társadalma a Brundtland jelentésben (*Közös jövőnk*, 1988) került részletes kifejtésre, és lett általánosabban elfogadott.

A társadalmak fejlődése – hasonlóan bizonyos fizikai mozgásokhoz és minden biológiai rendszerhez – logisztikus görbével írható le. Három, többé-kevésbé elkülöníthető szakasz jelenik meg a logisztikus görbén. Az első a növekedés beindulása, amely egy rövid felfutási szakasz (a kezdetektől a görbe ún. alsó könyökéig). A második a növekedés többé-kevésbé kiegyensúlyozott szakasza (amely az alsó könyöktől az ún. felső könyökig tart, és magában foglalja az inflexiós pontot is, amelyet követően a növekedés ütemében csökkenés következik be). A harmadik a telítődés szakasza (a felső könyöktől a telítettségig), amit nevezhetünk a hanyatlás, a válság szakaszának is. A telítődés annak a következménye, hogy a folyamatban a növekedés átmegy a konvex szakaszból az inflexiós pontot követően a konkáv szakaszba. Az inflexiós pont jelzi, hogy a növekedés hajtóerői kimerülőben vannak, ezért célszerű minél előbb, lehetőleg az inflexiós pont elérése előtt keresni és beindítani a növekedés/fejlődés új hajtóerőit. Minél később találjuk meg és indítjuk be az új hajtóerőket, annál később állhat rá a rendszer az új növekedési/fejlődési pályára, annál tovább tart az instabilitás, a válság.

A válság tehát annak a kifejeződése, hogy *kifulladásban vannak a fejlődés jelenlegi hajtóerői, és már nem lehet sikeres a korábbi gondolkodásmód sem*. A válság rámutat arra, hogy új, más hajtóerőket kell keresni, és másként kell gondolkodni ahhoz, hogy túl lehessen jutni rajta, és a társadalom többsége számára elfogadható jövő legyen felépíthető.

Az emberi társadalmak válság-szakasza mindig nehezebb és összetettebb volt, mint más mozgásrendszereké. Az ember, mint más biológiai lények is, ragaszkodik a megszokotthoz. Az ember arra is képes, hogy akadályozza a változást. A különböző társadalmi formák rendszerint csak nagy ellenállás mellett, véres forradalmak után adták át a helyüket az új alapokra helyeződő társadalmi rendszereknek. *A társadalmi megújulást segítő változás elmaradása korunkban igen nagy károkat okoz*, mert az idejétmúlt gondolkodás elterjedtsége és a nem megfelelő szabályozó eszközök használata súlyosan károsítja a természetet, az életünket biztosító alapokat.

1. A jelenlegi válság jelzései korábbi hazai jövőkutatói munkákban

Ha a modern értelemben vett jövőkutatást a Római Klub megalapításához kötjük, akkor tavaly már a 40 éves jubileumot ünnepelhettük. Megállapíthatjuk, hogy a jövőkutatók globálisan és nemzeti szinten, verbális és kvantifikált modellekkel, a katasztrófhelyzetek sokkoló bemutatásával, és az egyén szintjére lebontott cselekvési programok körvonalazásával visszatérően *felhívták a figyelmet a változtatások szükségességére*. Az ebben érdekelt emberek és a világ vezető politikusai nem mozdultak eléggé, sőt sokszor akadályozták a változtatásokat. Pedig egyre nyilvánvalóbb, hogy a gazdaság régi hajtóerői kimerülőben vannak, a pénzügyi

szabályozók irreálissá váltak, a társadalmi körülmények megváltoztatása nélkülözhetetlen.

1.1. Top→down megközelítés

Már az 1960-as évek végén világossá vált, hogy hazánk sem mehet változatlanul tovább az előre megtervezett úton. Kovács Géza, az intézményesült magyar jövőkutatás megalapítója felismerte, hogy nem elegendő a terveket ideológiai elvekre alapozni, indokolt azokat tudományos előrejelzésekre építeni. Magyarország ezredforduló körüli társadalmi-gazdasági állapotát előrejelezve kiemelte (Kovács, 1970), hogy bár az ezredforduló magyar társadalma a gazdasági aktivitást illetően nem fog lényegesen különbözni az 1970-es évektől, jelentős eltérést valószínűsítettünk azonban az eltartottak és az aktív keresők összetételében. Meghatározó jelentőségűnek tartottuk a foglalkoztatottsági szerkezet átalakulását. Arra következtítettünk, hogy a hagyományos nemzetgazdasági ágak (ipar, építőipar, mezőgazdaság) jelentősen veszítenek gazdasági növekedést meghatározó erejükből, és ezek helyét a szolgáltatások, valamint az oktatás, a tudomány és a kutatás veszik át. *A hazai foglalkoztatottak jelentős strukturális átrendeződését jeleztük előre: a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának 5-8%-ra csökkenését, az ipar-építőiparban foglalkoztatottak arányát átmeneti emelkedés után 30-35%-ban feltételeztük, a szolgáltató ágazatban foglalkoztatottak arányát 55-60%-ra jeleztük előre, és az általunk negyedik szférának tekintett ágazatban (amely a tercier ágazatból emelkedik ki), az oktatásban és a kutatás-fejlesztésben dolgozók arányának 10-12%-ra emelkedését. Úgy véltük, hogy minél fejlettebbek és bonyolultabbak a termelési folyamatok, a munkaerőnek annál nagyobb hányadát köti le az oktatás-kutatás és a fejlesztés ágazata. Reméltük, hogy az aktív keresők foglalkoztatottsági struktúra szerinti megoszlása eltér majd az 1960-1970-es években kialakult struktúrától, a modernebb gazdaságok irányába mutat, előrevetítve a tudástársadalom körvonalait.*

Az ún. top→down megközelítést alkalmaztuk, és azt a filozófiai elvet érvényesítettük, hogy a mikrofolyamatok lebonthatók a makrofolyamatokból és a gazdaság fejlettsége minden további (társadalmi, műszaki-technológiai és ökológiai) folyamatot és változást meghatároz. E metodológia mellett is észrevettük és felhívtuk a figyelmet az 1980-as évek közepére várható, a többé-kevésbé változatlan tendenciákból adódó hazai gazdasági nehézségekre, és *jelentős változást javasoltunk*. Követelményként fogalmaztuk meg a termelés eszközigényességének, az állóeszközök és a felhalmozás hatékonyságának jelentős javítását, s a gazdasági struktúra erőteljes átalakítását és modernizációját.

1.2. Bottom→up megközelítés

Az 1980-as évek közepén végzett és a 2020-as időszakra kitekintő második makroelőjelzésünk (Kovács, 1979) középpontjában az egyén alapszükségletei (táplálkozás, lakás, egészség, oktatás és környezet) álltak, és azt kerestük, hogy vajon miképpen elégíthető ki e növekvő és differenciálódó szükségleti halmaz. A jövőkutatás bázisán elsőként fogalmaztuk meg az alapszükségleteknek azt a körét és

alapvető jellemzőit, amelyek kielégítése a hazai társadalom perspektivikus és kiegyensúlyozott, a társadalom tagjainak harmonikus személyiségjegyekkel való fejlődése szempontjából alapvető jelentőségű.

A bottom→up megközelítést alkalmazva azt a filozófiai elvet érvényesítettük, hogy a gazdaságnak törekednie kell a társadalomban megjelenő – társadalmilag elismert és elfogadott – igények kielégítésére. Vizsgálatunk következtetése az volt, hogy a tudományosan megalapozott növekvő szükségletek nem elégíthetők ki az ipari társadalom talaján, csak a *tudomány-intenzív termelés- és szolgáltatásfejlesztés létrejöttékor*. Rámutattunk arra is, hogy a gazdaság és a környezet közötti kapcsolat jellegének radikális változása nélkül nem dolgozható ki olyan stratégia, amely gazdasági és környezeti szempontból egyaránt elfogadható lenne tekinthető. Ez is felhívta a figyelmet arra, hogy a jövőben *mélyreható változások szükségesek a gazdaságban, a társadalomban és a technológiai struktúrában is*.

1.3. Káosz-vizsgálat

Az 1990-as években végzett káosz-vizsgálatainkra (Nováky, 1995) alapozva a *növekedés feltételeit* tekintve három szakasz elkülönítése indokolt. Az első szakasz – amely az 1960-as, 1970-es éveket foglalja magában – a stabilitásra, az egyenletes fejlődésre helyezte a hangsúlyt, s a növekedési tényezők és feltételek változatlansága volt az irányadó. Hazai viszonyaink között ez az időszak volt az, amely a változatlanságban volt „érdekelt”. Az akkori körülmények, feltételek is többé-kevésbé változatlanok voltak, és az adott meglevő pályán való mozgás nem volt kifogásolható.

A második szakasz – amely az 1970-es évek második felét, az 1980-as évek elejét foglalja magában – felszínre hozta azt, hogy a növekedés/fejlődés tényezőiben változások szükségesek, hiszen a növekedés magas ütemét már egyre nehezebb volt hagyományos módon fenntartani. Mindinkább nyilvánvalóbbá vált, hogy *a társadalom és a gazdaság fordulóponthoz érkezett*. A fordulópont egy logisztikus görbe inflexiós pontjával hozható összefüggésbe. Célszerű lett volna már akkor új növekedési/fejlődési tényezőket keresni, azokat aktivizálni. Minél hamarabb sikerül ugyanis a fordulóponthoz közel új pályákat, utakat elindítani (támaszkodva az innovációban rejlő lehetőségekre is), annál inkább van remény arra, hogy törésmentes lesz az új állapotba való átmenet. Amennyiben ez nem lehetséges, bekövetkezik a harmadik szakasz, amelyben *a matematikai értelemben vett káosz* (vagy a káosz felé haladás) *kényszeríti ki az új állapotba való átmenetet*.

A harmadik szakasz – amely az 1980-as évek végére és az 1990-es évekre tehető, és a logisztikus fejlődési görbe telítődési szakaszára esik – nyilvánvalóvá tette, hogy *a növekedés/fejlődés akkori hajtóerői kifulladásra kerültek*, s mind a társadalom, mind a gazdaság kezd átkerülni a káosz állapotába.

Empirikus vizsgálataink szerint (Nováky – Hideg – Gáspár-Vér, 1997) a magyar társadalom számos társadalmi-demográfiai makromutatója (pl. a keringési rendszer betegségeiben meghaltak száma, a nyilvántartott alkoholisták száma, az

öngyilkosságban, önsértésben meghaltak száma, a bűncselekmények száma) a közepesen, illetve a gyengén kaotikus viselkedés jeleit mutatták. A gazdaság makromutatói vagy nem kaotikusak, vagy gyengén (pl. a villamosenergia bruttó fogyasztás, a beruházás volumenindexe) vagy közepesen kaotikusak voltak, illetve a káosz felé tartottak (pl. az épített lakások száma, vagy az egy főre jutó GDP értéke). Több mint egy évtizede ebből arra következtettünk, hogy matematikai és előrejelzés-technikai szempontból nézve a gazdaság kevésbé instabil, mint a társadalom, azaz a társadalom a gazdaságnál érzékenyebb a változásokra. Minőségi megújulást hozó átalakulás a társadalomban ezért inkább és hamarabb látszott várhatóan, mint a gazdaságban. Ebből következik, hogy a társadalmi változások elmaradása hátráltathatja a változások gyors és hatékony kiteljesedését. 2009-ben hozzátehetjük, hogy azzal, hogy az 1989-es rendszerváltás után elsősorban a gazdasági változtatásra törekedtünk, ez igazolódott.

A társadalomnak a káosz iránti viszonylagosan nagyobb érzékenységből az következik, hogy a belső (önszerveződő) erőkkel a társadalom inkább befolyásolható, mint a gazdaság. Az is nyilvánvaló, hogy *a társadalom kisebb erejű változásokra/változtatásokra képes megújítani önmagát, mint a gazdaság*, ami csak hatalmasabb erők hatására változtathatja meg mozgását. A társadalom érzékenysége igen nagy, ami hozzásegítheti a gazdaságot a változások kiteljesedéséhez. Nem állítom azt, hogy a társadalom terén megjelenő káosz egyedül képes lesz arra, hogy jelentősen előmozdítsa a gazdasági növekedést, de azt igen, hogy a káosz kedvező feltételeket, keretet teremt ahhoz, hogy valami meginduljon, megmozduljon a gazdaságban is. A társadalomban érvényesülő kaotikus viszonyok azért újíthatják meg a gazdaságot, mert kedvező háttérfeltételt nyújtanak a gazdaság növekedési tényezőinek megújulásához. 1997-ben leírtuk: amennyiben a gazdaság is eljut – matematikai és előrejelzés-technikai szempontból – a káosz állapotába, akkor az is könnyebben lesz alakítható, formálható, s a növekedés tényezői is körültekintőbben lesznek megújíthatóak.

A társadalmi-demográfiai és a gazdasági mutatókkal végzett, 2020-ra előre mutató káosz-számításaink és az előreszámítások az 1990-es évekhez viszonyítva kedvezőtlenebb jövő kialakulásának esélyét vázolták fel, de lehetőséget mutattak arra is, hogy van esély kedvezőbb pályákon való mozgásnak is. Ez csak akkor érhető el, ha alapvetően megváltoznak a növekedést/fejlődést generáló főbb tényezők. 2009-ben ez amellet szól, hogy a megoldás nem a régi módszerekben és nem a lineáris gondolkodásban kereshető.

A gazdasági növekedés fő tényezőit – föld, tőke, munkaerő, technikai haladás, kvalifikált munkaerő – történelmi fontossági sorrendbe rakva, határozott elmozdulás figyelhető meg a humán tényezők irányába. Ha ezt a sort folytatjuk, akkor három további – szintén az emberi képességekkel összefüggő – tényező emelkedik ki: az *innováció*, az egyének/társadalmi csoportok *jövőorientáltsága* és a *bizalom*.

Az *innováció* kapcsán hangsúlyozom, hogy azon nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi innovációt is értem. Csak az innovációra érett és érzékeny társadalom tud

élni a felkínált lehetőségekkel, mert csak a társadalmi innováció talaján van lehetőség új utak, pályák felszínre hozatalára.

A jövőorientált egyén és társadalom képes arra, hogy megbirkózzon az instabilitás okozta jövőszorongással és hasznosítsa a káoszban rejlő megújulást hozó erőket (Nováky – Hideg – Kappéter, 1994, Hideg – Nováky, 1998; Hideg – Nováky, 2008). A jövőorientált ember döntéseit, cselekedeteit nem a múlt és a jelen szempontjai vezérlik, hanem a jövő kihívásai vonzzák. A jövőorientált ember törekszik a pozitív jövő elérését segítő cselekedetek megtételére, és próbálja távol tartani magát a kedvezőtlen jövő kialakulását előidéző tettektől. A jövőorientált ember képes megújítani önmagát, gondolkodását és cselekedeteit, és pozitív kisugárzással lehet a környezete felé, amelynek megújításában cselekvően vesz részt. Ő a változások hordozója, sokszor kiváltója is. *A társadalom megújulásában ezért a jövőorientált ember kulcs-szerepet betöltő aktor.*

Az emberek közötti – a beosztottak és vezetők, a vezetők és a beosztottak egymás közötti – *bizalom* (Fukuyama, 1997) megléte a gazdasági növekedés, társadalmi fejlődés növekvő fontosságú tényezője. A fejlődésnek, az előrehaladásnak 5-6%-át is adhatja, hiánya kedvezőtlenül hat a gazdasági növekedésre.

Kaotikus viszonyok között ezért arra kell törekedni, hogy *fokozzuk a társadalom innovációs képességét és egyéneinek jövőorientáltságát. Biztosítsunk tagjai számára őszinte, bizalmat árasztó légkört, amelyet a munkavégzés hatékonyságának emelkedése fog meghálálni. Új társadalmi-gazdasági pályára állni innováció, jövőorientáltság és társadalmi bizalom nélkül bizonyára lehetetlen.*

1.4. A top→down és a bottom→up megközelítés kombinációja

Az ezredforduló idején készült makroelőrejelzés (Nováky szerk., 2001) *kidolgozásakor megújítottuk megközelítési módunkat.* Magyarország új nagy távlatú, komplex jövőképe, illetve jövőváltozatainak a 2020 utáni időszakra (*a holnap utánra*) történő kidolgozásakor – lévén instabil körülmények – számos tényezőt és megközelítést vettük figyelembe. Mindenekelőtt hazánknak a fejlett és a globalizálódó világhoz való új viszonyát; a posztindusztriális (nagy valószínűséggel az információs) társadalom építésében és a hazai társadalom demokratizálódási folyamatában való előrehaladást; a gazdaságfejlődés lehetséges új pályáit; az egyéni és társadalmi értékrend változásának, valamint az egyéni látásmódok, aspirációk korábbiaknál erősebb artikulációját és az azokban megjelenő alternatív utakat. A szintetizáló munka során a különböző területeken (nemzetközi környezet, hazai politikai erőterek és gazdaságfejlődés, regionális fejlődés, társadalmi jövőmodellek, társadalmi értékrend, egyéni elvárások) megjelenő alternatívák feltárásával és azok egybevetésével foglaltunk meg lehetséges – az egyének szempontjából is elfogadható – jövőváltoztatásokat.

Ebben a jövőképvizsgálatban *újfajta megközelítést* érvényesítettünk, amelynek főbb jellemzői az alábbiak voltak:

- az előrejelzés a széles értelemben vett paradigmaváltás és a komplex értelemben vett instabilitás körülményei között került kidolgozásra;
- a vizsgálatban nagy szerepet kapott az egyén, elsősorban mint olyan bio-pszichoszociális lény, amely a korábnál közvetlenebb kapcsolatot alakít ki a jövővel, és a jövőváltozatok szélesebb körét értelmezve nagyobb választási-döntési szabadságot kíván elérni/fenntartani magának;
- az egyénnek a társadalomban, a természetben és a gazdaságban bekövetkező változások, katasztrófák és jövősokk tényezők között is meg kell felelnie a jövő elvárásainak, azokhoz alkalmazkodnia kell;
- mindezek új társadalmi értékek és új értékrend szerint szerveződő társadalom körvonalazását tették szükségessé, amelyben éppúgy elengedhetetlen a modernizáció és a szociális biztonság összekapcsolása, mint a gazdasági növekedés, a társadalmi innováció és a társadalmi/egyéni adaptálódás kölcsönös értelmezése;
- az új jövőképvizsgálat szakított azzal a felfogással, hogy a gazdasági alrendszer fejlettsége és jövőbeni fejlődési pályája egyértelműen meghatározza a jövő társadalmát, ezért a korábbiaknál kisebb szerepet tulajdonítottunk a hagyományos makromutatók (pl. a GDP) számszerű előrejelzésének és nagyobb figyelmet szenteltünk a társadalom tagjainak érdekeit és értékeit tükröző kérdésköröknek, mint például az egyének jövőorientáltságának.

Az új jövőkép munkálatainak *alapvető dilemmája* volt, hogy instabil viszonyok között lehetetlen felvázolni egyetlen, legvalószínűbb jövőváltozatot, és az erre épített jövőképet. Arra lehet csak törekedni, hogy az egyén és a társadalom számára *kívánatos*, valamint a gazdaság és a politika fejlődéséből kibontható *lehetséges* jövőváltozatok közötti kapcsolódásokat feltárva keressünk *elfogadható* jövőalternatívákat.

Az elfogadható (plauzibilis) jövőalternatívák kidolgozásának filozófiai megközelítésére a *top*→*down* és a *bottom*→*up* megközelítés kombinált alkalmazását választottuk, mert ennek keretében *egybevethető* voltak a gazdasági és a politikai feltételek nyújtotta *lehetséges*, valamint a társadalom és a tagjai által *kívánatosnak* vélt *jövőváltozatok*. Ez az egybevetés azonban nem mérlegszerű és nem történhet mechanikusan, mert a folyamatok instabilitása miatt az egyensúly (és a stabilitás) nem adódik automatikusan, és a társadalom tagjai jelentős jövőformáló erővel rendelkeznek (és igényeik is differenciáltak).

Instabilitások (érzékenységek) megjelennek a jövőt alkotó *folyamatokban*, a jövőre vonatkozó *várakozásokban* és a kettőt összekötő *értékekben*. Az értékek változása fejezi ki azt, hogy a társadalom és tagjai mit akarnak és mit hajlandók elfogadni. A *lehetséges* és a *kívánatos összekapcsolása* ad alapot a jövőváltozatok körvonalazásához, amelyekből *jövőalternatívák* rakhatók össze. *Nem az optimális, a kívánatos jövőalternatívát kerestük, csupán olyan változatokat tartunk fel, amelyek elfogadhatóak*. Az elfogadhatóság *kritériuma*, hogy a *jövőváltozat biztosítson mozgásteret a társadalom és tagjai számára*, azaz tegye lehetővé eltérő pályák

(egyének esetében eltérő élet- és karrierpályák) kialakítását és az azokon való mozgást. A mozgástér keresése azt is kifejezi, hogy a jövőt a társadalom tagjainak bevonásával kell létrehozni, „megcsinálni”. Így lesz *a jövőkép a sajátunk!*

Az elfogadható (plauzibilis) jövőváltozatok kereséséhez a következő *metodológiai lépcsőfokokon* jutottunk el:

1. a világgazdasági fejlődés és a hazai gazdaságfejlődés alternatíváinak, valamint a politikai forgatókönyveknek az összekapcsolása, keresve az összetartozó, az egymást erősítő és gyengítő alternatívákat;
2. a gazdasági és politikai alternatíva együttesek megítélése abból a szempontból, hogy a várhatóan kialakuló helyzet biztosíthatja-e a gazdaság és a társadalom kiegyensúlyozott fejlődését vagy sem; ha igen, akkor *kedvező*, ha nem, akkor *kedvezőtlen alternatíváról* beszélünk;
3. annak keresése, hogy a kedvezőnek, illetve kedvezőtlennek ítélt *alternatívák milyen támogatást nyernének a magyar lakosság körében*, építve az EU csatlakozással kapcsolatos hazai várakozás típusok jellegzetességeire, a megújuló társadalmi és egyéni értékekre (célértékekre és eszközértékekre), valamint a jövőorientáltság-vizsgálatból levezethető egyéni aspirációkra. A vizsgálat megmutatta, hogy a magyar lakosság mely gazdasági és politikai alternatív együtteseket preferálna, illetve tolerálna.

A jövőképvizsgálatban érvényesített új szemléletmód alkalmazása megóvott bennünket attól, hogy csak a kedvező jövőváltozatokat vázoljuk fel és attól is, hogy predikcióban – az egyetlen, nagy valószínűséggel bekövetkező jövőváltozatban – gondolkodjunk. Eleget tesz tehát annak a követelménynek, hogy instabil körülmények között különösen célszerű az elfogadható jövőváltozatok keresése.

Az alternatív lehetőségekre és elágazásokra építve nyolc jövőváltozatot formáltunk meg. Ezek sokfélesége azt mutatta, hogy *Magyarország társadalmi és gazdasági jövője nem volt eldöntve, tehát még volt lehetőség annak formálására, alakítására*. A jövőváltozatokra épített jövőalternatívák formálásához a lehetőségek és a várakozások oldaláról egyaránt megfogalmaztunk alternatívaképző ismérveket.

A lehetőségek oldaláról alapvetően eltérő lehetséges jövők vázolhatók fel *a folyamatok és a körülmények, azaz a helyzet stabilitása, illetve instabilitása esetén*. Ha a folyamatok stabilan viselkednek, illetve a stabil helyzet változatlanul hagyja őket tartós tendenciájukban, akkor változatlan, ún. következményjövő adódik. Ha viszont az instabilitás ennek ellenkezőjét idézi elő, akkor az új jövőbeni helyzet merőben eltérő lehet a mechanikusan kialakuló következményjövőtől. A lehetőségek dichotómiája tehát a stabilitás, illetve az instabilitás megléte. *A várakozások oldaláról* akkor kapunk alapvetően eltérő jövőket, ha azokat a társadalom tagjainak, illetve intézményeinek a jövő befolyásolására vonatkozó attitűdjében keressük: vajon megjelenik-e *a változtatás, illetve a változatlanság igénye, illetve preferálása*. Ha a várakozásokban (az aspirációkban és az értékekben) a változatlanság a preferált, akkor a jövőattitűd nem bír megújító erővel. Még ha a lehetséges jövők felkínálnának is

változást, a társadalom ezt nem tudja kihasználni. Ha viszont a várakozásokban (az aspirációkban és az értékekben) a változtatás a preferált, akkor ez a jövőattitűd megújító erőt mutat fel. Ha ez az attitűd találkozik az instabil helyzettel, akkor nagy az esélye annak, hogy minőségileg új jövő jöjjön létre.

Ezeket az alternatívaképző ismérveket figyelembe véve a lehetőségek és a várakozások oldaláról *négy markáns komplex jövőalternatívát jelenítettünk meg*, amelyek a *megújulás* és a *változatlanosság*, *valamint a stabilitás és az instabilitás alternatíváját* állítják elénk a várakozások és a lehetőségek oldaláról.

1. táblázat: *Komplex jövőalternatívák*

<i>Várakozások →</i>	<i>A változatlanosság preferálása</i>	<i>A változtatás Preferálása</i>
<i>Lehetőségek ↓</i>		
<i>Stabil folyamatok, stabil helyzetek</i>	<i>I. jövőalternatíva: Pató Pálos gondolkodás</i>	<i>II. jövőalternatíva: A forradalmi ifjúság gondolkodása</i>
<i>Instabil folyamatok, instabil helyzetek</i>	<i>III. jövőalternatíva: Az elmegy a hajó gondolkodás</i>	<i>IV. jövőalternatíva: A mindent vagy semmit gondolkodás</i>

Az *I. jövőalternatíva* azt mutatja, hogy a lehetőségek és a várakozások összhangban vannak, mindegyikre a változatlanosság a jellemző: a világgazdasági helyzet és a magyar gazdaságpolitika, valamint az általános politikai helyzet változatlanosságával számol. A várakozások is a meglévőt, a változatlanosságot preferálják. E jövőalternatívának nagy veszélye, hogy amennyiben bármelyik kibillen ebből a helyzetből, nem tudjuk kézben tartani, mert nem vagyunk a változásokra felkészülve. Ez „*az ej, ráériünk arra még gondolkodásmóddal*” jellemezhető alternatíva.

A *II. jövőalternatíva* azt mutatja, hogy a lehetőségek és a várakozások nincsenek összhangban. A folyamatok és a szituációk nem változnak, és nem is változtathatóak, jóllehet a társadalom változtatni szeretne ezen. A társadalom képes lenne a változtatásra, de az objektív helyzet ezt nem teszi lehetővé. A szubjektum előreszalad az objektív folyamatokhoz képest. Ez az alternatíva azzal a veszéllyel járhat, hogy a társadalom áttöri a kereteket, és forradalmi helyzet állhat elő. Ez „*a forradalmi ifjúság és gondolkodók világához hasonlítható alternatíva*”.

A *III. jövőalternatíva* azt mutatja, hogy a lehetőségek és a várakozások között nincsen összhang: a folyamatok változnának, a helyzetek megújulnának, de nincs olyan társadalmi erő, amely ennek élére állna. A társadalom vagy éretlen arra, hogy észrevegye a megújulási lehetőség megjelenését, vagy megfélemlített, és azért nem mer változtatni. Ennek az alternatívának az a veszélye, hogy mivel a társadalom nem ismeri fel az instabil, a változtatási lehetőséget magában hordozó helyzetet, ezért az kihasználatlan marad. Ez „*az elmegy a hajó alternatíva*”.

A *IV. jövőalternatíva* azt mutatja, hogy a lehetőségek és a várakozások között összhang van: előrevivő elemet tartalmaz mind a lehetőség, mind a szándék oldal, az akarati oldal szerencsésen találkozik a folyamatokban, szituációkban lévő lehetőségekkel. Mind a két oldal változtatható, illetve változni akar. Ennek a jövőalternatívának az a veszélye, hogy nem lehetünk biztosak abban, hogy jól ismertük-e fel, hogy merre kell menni, hiszen a sok lehetséges jövő közül esetleg rosszul választunk, nem kellő perspektívában, nem kellő komplexitással gondolkodunk, és ezért esetleg a kialakuló változatot nem tudjuk kézben tartani. Ez „*a mindent vagy semmit alternatíva*”.

A négy jövőalternatíva – a jövőváltozatokhoz hasonlóan – szintén eltérő mértékben ad mozgásteret a társadalomnak és tagjainak. A kedvező alternatíva megvalósulásának sikere azon múlik, hogy a társadalom alapvető alkotóját jelentő *ember felismeri-e, hogy mely társadalmi és gazdasági folyamatokba tud beavatkozni, melyeket tudja alakítani, formálni, s melyek azok, amelyek fölött nincsen uralma*. A jövőalternatívák realizálásának folyamatában célszerű ezért figyelmünket egyrészt a kaotikus mozgást mutató folyamatokra helyezni, amelyek érzékenyek a kis változásokra, és ezért ezek a folyamatok új, a jelenlegitől minőségileg eltérő pályákra vezérelhetők, másrészt arra, hogy az egyének és a társadalmi intézmények mely területen tudnak és kívánnak beavatkozni a folyamatok menetébe. Azokat a folyamatokat, amelyek nem befolyásolhatóak, „békén kell hagyni”, amelyek viszont nem ilyenek, azokra igenis hatni kell, azokat módosítani kell. De számolni kell azzal, hogy a bizonytalanság miatt a folyamat új iránya a várttól eltérő, esetleg kedvezőtlen is lehet.

A folyamatok stabil, illetve instabil jellegének felismerése megóvjá a társadalmat és az egyéneket attól, hogy felesleges energiákat fordítsanak a befolyásolhatatlan jelenségek megváltoztatására, elvonva a figyelmet és az erőt a megváltoztathatóról és a megváltoztatandóról. Ez az egyik tanulsága ennek a megközelítésnek. A kutatás azt is megmutatta, hogy a magyar társadalom számára elfogadható jövőket nem a változatlanban, hanem a megváltozó objektív feltételek és a megváltoztatott szubjektív tényezők mellett, azok körében kell keresni.

2. Az instabil helyzetben megerősödött jövőkutatói gondolkodás

Az instabil helyzet megerősítette a jövőkutatók távlatokban való gondolkodásának szemléletét, az egyidejűleg több oldalról közelítő *komplexitást* (beleértve a gyenge jelek figyelembevételét is), a *participativitást* (az érintettek és a szakértők együttműködését), a hatáselemzések készítésének fontosságát, a felelős jövőorientált gondolkodásmódot és az *alternatív szemléletet*. Ezeknek a – különösen a kiemelt – jövőkutatói metodológiai elveknek az alkalmazása nemcsak azért szükséges, hogy a tudósok jobban megértsék az instabil helyzeteket, hanem azért is, hogy a jövő körvonalazása és tervezése közelebb kerüljön a laikusokhoz, a nem-szakértőkhöz, hogy olyan jövőváltozatokat készítsenek együtt, amelyeket az adott helyen érdekelt szélesebb lakossági rétegek is elfogadhatónak ítélnék, és a tudósok is megvalósíthatónak tartanak.

A *komplexitás* elvének szellemében arra törekszünk, hogy a valóság minél több területét vonjuk be a vizsgálódásba. A kutatás és előrejelzés tárgyát sok oldalról, különböző tudományterületek felől közelítjük meg annak érdekében, hogy megbízható képet kapjunk a jelen valóságáról és a jövő lehetséges alternatíváiról. Napjainkban a komplex megközelítés tartalma kibővült: növekvő jelentőségű azoknak az elemeknek a figyelembevételére és vizsgálatára, amelyek részét képezik a komplex rendszernek, de felismerésük különös érzéket, tudást feltételez. A komplexitás elvének értelmezését ezért ki kell egészíteni az ún. gyenge jelek (*Hiltunen, 2007*) figyelembevételével, aminek fontosságára az alig érzékelhető jelenségekből fakadó jelentős változások mind gyakoribb létrejöttét hívta fel a figyelmet.

A *jelenben megfigyelhető nem egyértelmű (gyenge) jelek jelentőségének érzékeltetéséhez* látni kell (*Veigl, 2008*), hogy minden folyamat, amely jelentős a jelenben, már a múltban is létezett és megfigyelhető is volt, csak esetleg kevésbé volt egyértelmű, hogy hova fejlődik ki. A gyenge jelek potenciálisan kibontakoznak, vagyis elképzelhető, hogy kifejlődnek, de az is lehet, hogy elhalnak. Ilyen gyenge jel volt például a mobil-telefon 1960-ban. Kevesen gondolták, hogy óriási mértékben elterjed. A gyenge jelek néha nem egyértelműen mutatják azt, hogy melyik jövőre utalnak, ez is okozhatja a gyengességüket. Magukban hordozzák tehát a bizonytalanságot, de éppen a bizonytalanságuk miatt olyan lehetőséget rejtenek magukban, amelyet a gyors változások világában lehetőségként kell kezelnünk. A gyenge jelek kutatása hozzájárul ahhoz, hogy *szélesítse a jövőlehetőségek és a jövőalternatívák palettáját.*

Fontos, hogy a társadalmi, a gazdasági, a technológiai és a környezeti kérdéskörök egyaránt az elemzés részét képezzék. Különös hangsúly helyezendő azoknak a területeknek a vizsgálatára, amelyek gyorsan változnak, és viszonylag rövid idő alatt új folyamatokat indítanak el. Arra is gondot kell fordítani, hogy keressük azoknak a területeknek a jövőjét is, amelyeket jelentősen befolyásolni tudunk, de azokat is, amelyek alakulására alig van hatásunk, viszont erősen befolyásolhatják a jövőformálás feltételeit, körülményeit.

A *participativitás* elvének alkalmazása esetén a lehetséges jövőalternatívák kimunkálásában mindazok részt vesznek, akiknek a jövőjével foglalkozunk, akiktől várható, hogy közreműködnek majd a megvalósításban, és akik várhatóan élnek majd abban a világban, amelyet közösen alakítunk ki. A jövő forogatókönyveit és az egymástól lényegesen eltérő jövőalternatívákat ilyenkor a jövőkutatók nemcsak szakértők közreműködésével, hanem laikus nem-szakértőkkel is együttműködve dolgozzák ki. *Jelentős társadalmi változások esetén a laikusok széles körű aktivizálása különösen fontos*, mert ilyen esetekben a társadalmi-gazdasági folyamatok instabilak. Ekkor az egyének és a közösségek egyaránt felismerik, hogy minél aktívabban részt kell venniük saját jövőjük formálásában, alakításában. Ma már mind többen vállalják, sőt követelik a részvételt (pl. mozgalmak formájában), és mind többen vállalják az ezzel járó fáradozást is. A participatív jövőkutatók alkalmazása új válasz az instabilitás okozta változások keltette kihívásokra.

A participatív jövőkutatás azt üzeni, hogy nem célszerű olyan jövőtanulmányokat kidolgozni, amelyek csak szakértői véleményekre épülnek, és amelyekben nem tükröződnek a lakossági vélemények. A lakosság (a nem szakértők, a laikusok, az érintettek) értelmezi és értékeli azt, hogy milyen helyzetet idéznek elő a nemzetközi és a hazai társadalmi, gazdasági és környezeti makrofolyamatok és változások. Többé-kevésbé befolyásmentes helyzetelemzésre építve – amennyire lehet, előítélet-mentesen és kreatívan – képes a jövőnek a hivatalos véleménytől eltérő új folyamatait, eseményeit és összefüggéseit feltárni. A participatív jövőkutatásban résztvevő érintettek ezért megújíthatják a jövőről való vélekedést, és konkrét formába önthetik azokat a tevékenységeket, amelyeket ők maguk is hajlandóak lennének megtenni.

Az *alternativitás* elvében gondolkodva arra kell törekedni, hogy az egymástól minőségileg eltérő forgatókönyvek és jövőalternatívák minél szélesebb körét tárják fel. Ezzel elősegíthető, hogy az alternatív célok és a hozzávezető alternatív utak sokszínű választ adhatnak a jövőproblémákra. Ily módon a társadalom lehető legtöbb tagja számára más-más, egyéni adottságainak, vágyainak leginkább megfelelő életpályát, karrierpályát lehet felkínálni.

3. Hová juthatunk – Magyarország 2025-ben

A Magyarország 2025 témakörű kutatásunkban (Nováky, 2009) az előző pontban kiemelten tárgyalt megújult és megerősödött jövőkutatási metodológiai elveket szisztematikusan alkalmaztuk.

Magyarország 2025-beli állapotát szakértők és nem-szakértők véleményére támaszkodva, alternatív forgatókönyvek és jövőalternatívák kimunkálásával írtuk le. A *komplexitás* szellemében a hazánk jövőjét meghatározó *változásokat két* – egymástól gyakran nehezen elválasztható – *nagy területen kerestük*. Az egyikbe azok tartoznak, *amelyekre jelentős hatásunk van*, amelyeket befolyásolni tudunk és/vagy akarunk. Ilyenek pl. a demográfiai folyamatok, az egészségügy és a táplálkozás, a testkultúra, a lelki betegségek, az oktatás, a fenntartható háztartások, a bűnözés-bűnüldözés, a társadalmi irányítás és közigazgatás, a települések fejlesztése területek. A másikba azok a területek sorolhatók, amelyekre alig van befolyásunk, de ahol a várható változások *jelentős társadalmi, gazdasági és/vagy környezeti hatást gyakorolnak hazánk jövőjére*. Ilyen pl. a globalizáció jelensége és a gazdaság számos folyamata. Ezekhez a folyamatokhoz alkalmazkodnunk kell. Ez a megközelítés és szelekció azt eredményezte, hogy bizonyos területek, mint például az úrkutatás vagy a paranormális jelenségek kutatása nem része a munkánknak, mert úgy gondoljuk, hogy ezek az elkövetkező 18 évben nem jelennek meg a gyakorlati életet meghatározó elemek között. Viszonylag keveset foglalkozunk azokkal a kérdéskörökkel is, amelyekkel kapcsolatban a jövőben várható alakulás és a szükséges teendők már Magyarországon is *közismertek és elfogadottak*, illetve hazai kutatásuk előrehaladott és széles körben ismert – ilyenek például az energiasztruktúra változás és globális klímaváltozás kérdésköre. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezek a kérdések teljesen kimaradnak a

vizsgálatból. A globális felmelegedés témaköre például visszatérő félelem a lakosság körében és így ennek a kérdésnek a „társadalmi cselekvésre” lefordított változata, a környezettudatosság növekedése és a környezet mint érték megjelenése része a kidolgozott jövőlehetőségeknek.

A kiválasztott kutatási területeken *szakértők* – jövőkutatók és más tudományterületek képviselői – *jövőkutatói tanulmányokat készítettek*, amelyekben 2025-ig kitekintve előrejelezték a várható változásokat, a negatív és a pozitív fejlődéstendenciákat. A tanulmányok fókuszában *a társadalmi és a technikai/technológiai megújulás lehetőségeinek és határainak feltérképezése*, és az esetleges veszélyek vagy csapdák bemutatása állt.

A *participativitás* elve szerint feltérképeztük a társadalmi megújulás egyéni lehetőségeit és módjait: a *mai fiatalok*, azaz a 2025-ös időszak döntéshozó pozícióba kerülő, meghatározó generációjának jövőről alkotott *elgondolásait* vizsgáltuk *kérdőíves felméréssel*. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a „millenniumi generáció” tagjai – akiknek életében a globalizáció, a digitalizáció és így a virtuális valóság meghatározó élmények – hogyan viszonyulnak a jövőhöz. Ennek megismeréséhez feltártuk, *hogyan gondolkodnak a középiskolások és a felsőfokú oktatásban részt vevő egyetemista és főiskolás fiatalok az elkövetkező 18-20 évről*. Milyen jövővárakozásaik, félelmeik és reményeik vannak az élet különböző területein, mire számítanak mint a jövő munkavállalói, állampolgárai és mint a civil szféra tagjai, miként képzelik el személyes életüket, milyen lesz a családjuk, hány gyermeket terveznek, mit tesznek azért, hogy reményeik megvalósuljanak, és félelmeik mérséklődjenek. Az 1000 fő középiskolás és 500 fő egyetemista és főiskolás mellett a nem-szakértői vizsgálatok körébe nem jelentős számban bevontunk doktorjelölteket, további graduális és posztgraduális hallgatókat és egy budapesti gimnázium diákcsoportját is. Ezzel gazdagítottuk, színeztük és árnyaltabbá tettük azt a képet, amelyet a két kiemelt célcsoport véleménye, jövővárakozása alapján alakítottunk ki.

A *nem-szakértői vélekedések*, azaz a nem-szakértői félelmek és remények együttesen alkották a *jövővárakozásokat*, amelyekre építve kidolgozhattuk az alternatív forgatókönyveket.

Kutatásunkban a *szakértői félelmek és remények* alkották a múlt – jelen – jövő komplex rendszer egyik pólusát, a félelmekben és reményekben megtestesülő *nem-szakértői jövővárakozások* a másikat. Ez a két nagy terület együtt formálja, alakítja azt a *lehetőségteret (cselekvési teret)*, amelyben változást és változtatást indukáló, illetve alkalmazkodást elősegítő döntéseinkkel befolyásolhatjuk hazánk jövőjét. A jövőről alkotott jövővárakozások módosító és húzóerőt gyakorolnak jelenünkre. Ebből az következik, hogy *nem minden szakértői remény válhat valósággá, csak azok, amelyeket a jövővárakozásokat artikulálni képes társadalmi csoportok személyes döntéseikkel és cselekedeteikkel támogatni tudnak és akarnak*. A szakértők által megfogalmazott félelmek is csak akkor öltönek testet, ha a társadalom nem ismeri fel a megjelenített veszélyeket, és elkerüli, nem vállalja az adott probléma megoldását. E kétirányú megközelítés az alternativitásban ölt testet.

Az *alternativitás* elvének értelmében a *komplex jövőalternatívákat* két lépésben határoztuk meg:

- az első lépésben a participatív jövőkutatás segítségével feltárt egyéni jövőattitűdökre és jövővárakozásokra építve *alternatív forgatókönyveket* (szcenáriókat) állítottunk össze. A forgatókönyvek alapos elemző-feltáró munka alapján jöttek létre, egyesítik az egyes attitűdök sajátosságait és a jövőhöz (a társadalmi folyamatok fejlődéséhez, mozgásához) való viszonyt;
- a második lépésben az alternatív forgatókönyvekbe integráltuk a szakértői félelmeket és a reményeket. Megvizsgáltuk, hogy az egyes szakértői félelmek és remények megvalósulását mely alternatív forgatókönyvek támogatják, erősítik, illetve gyengítik. A szakértői és a nem-szakértői félelmeket és reményeket ily módon *egymásra vonatkoztattuk*. Ebben a folyamatban alakultak át a hangsúlyozottabban a jövővárakozásokra épített *forgatókönyvek komplex jövőalternatívákká*, azaz így kerültek *egy-egy komplex rendszerbe* a szakértők által feltárt *jövőlehetőségek* és a nem-szakértők által megfogalmazott *jövővárakozások*.

A szakértői félelmek és remények, valamint az alternatív forgatókönyvek körkörös, visszacsatolós folyamatában létrejövő komplex jövőalternatívák alapot képeznek *stratégiai elképzelések* megfogalmazásához, és kijelölhetik *az egyéni és a társadalmi döntések és cselekedetek halmazát*, formálva ezzel a jövőt.

Hazánk fő hajtóerőinek – *mint kritikusan instabil tényezőknél* – a növekedés/fejlődés és stagnálás/visszaesés, illetve a közösségi és az egyéni értékeket választva (amely mögött nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi szempontok figyelembevétele is meghúzódik) a Magyarország 2025 kutatás szerint négy jövőalternatíva volt megfogalmazható: a *Reményekkel előre*, a *Nem jut mindenkinek*, a *Félelem nem visz előre*, valamint a *Közösen is okosan kell cselekedni* elnevezésű alternatívák körvonalazódtak. Ezek a jövőalternatívák a nem-szakértői remények és félelmek által körvonalazott négy alternatív forgatókönyvön alapulnak.

Az 1. forgatókönyv *Az egyén a közösség hálójában* elnevezést kapta. Közösségi szemléletű a megkérdezett középiskolások 46, az egyetemisták és főiskolások 40%-a. A 2. forgatókönyvet az *Individualisták társadalma* elnevezéssel illettük. Individualista gondolkodású a megkérdezett fiatalok 23-25%-a. A 3. forgatókönyv a *Magunkra hagytak, magunkra maradtunk* elnevezést kapta. Ez a forgatókönyv a rettegőket és a kallódókat, valamint a vészmadarakat tömöríti. A középiskolások körében rettegő és kallódó a megkérdezettek 15%-a, a felsőoktatásban résztvevők körében a kallódók és a vészmadarak együttesen 35%-ban találhatóak. A 4. forgatókönyv, az *Együtt sodródunk és dagonyázunk forgatókönyv*, a céltalanokat tömöríti. Céltalanok csak a középiskolások körében voltak találhatóak, sajnos, elég magas –16%-os – arányban.

Az 1. forgatókönyv kibontakozása esetén nagy az esélye annak, hogy a szakértők számos reménye megvalósulhat. Várhatóan lassul a népességszám csökkenési üteme, létrejön a társadalmi összhang, hazánkban társadalmi egyensúly uralkodik. Széles

körben elfogadják a kisebbségeket, és kooperációt építenek ki velük. Megelőzhetővé válik a deviáns viselkedés kialakulása. Létrejönnek a kisközösségek szabadidejének kulturált eltöltésére alkalmas színterek (közösség-teremtés), és a döntésekhez megtalálják a megfelelő aktorokat. Erősödik a környezettudatosság, mérséklődnek a differenciák, és fokozatosan közeledni fogunk az Európai Unióban általános és elfogadott színvonalhoz és normákhoz. Így lesz az *Egyén a közösség hálójában forgatókönyvből* a „Reményekkel előre” megnevezésű 1. jövőalternatíva.

A 2. forgatókönyv – az Individualisták társadalma – egyaránt terepet ad a remények és a félelmek megvalósulásának. Ebben a jövőalternatívában tovább folytatódik a társadalom kettészakadása, erősödik a társadalmi egyenlőtlenség. A népességszám növekedése éppúgy bizonytalan, mint az egészséges életmód elterjedése. Bizonytalan, hogy javul-e a természeti környezet állapota, és nincsenek eszközeink a globalizáció hátrányainak kivédésére sem. Amennyiben az individualisták felismerik, hogy gondolkodásukon és cselekedeteiken változtatni kell, akkor ez a komplex jövőalternatíva az egész társadalom előrehaladását is szolgálhatja. Mindaddig, amíg ez nem következik be, e komplex jövőalternatíva a „Nem jut mindenkinek” elnevezéssel illethető.

A 3. forgatókönyv kibontakozásakor elsősorban a szakértők félelmei következhetnek be. Tovább csökken a népességszám, tovább romlik a lakosság egészségi állapota, mozgásszegény szokások terjednek el. Nőnek a társadalmi különbségek, veszélyeztetve a társadalmi stabilitást. Tovább romlik a természeti környezet állapota, elvesznek a kulturális szokások és értékek. Megszűnik az Európai Unió jellemzőinek és gazdasági színvonalának elérésére való törekvés, lelassul az EU-hoz átlaghoz való közeledésünk. Mélyülnek a társadalmi szakadékok, a természeti környezetünket mind jobban kizsákmányoljuk, és általánossá válik a globalizációtól való félelem. *A 3. számú, Magunkra hagytak, magunkra maradtunk forgatókönyvre épített jövőalternatíva „A félelem nem visz előre” megnevezést viselheti.*

A 4. – az Együtt sodródunk és dagonyázunk – forgatókönyvre épülő 4. jövőalternatíva a „Közösen is okosan kell cselekedni” fantáziánévvel jellemezhető, mert jól mutatja, hogy a közösségi erő csak ésszerű, a valóságra építő gondolkodással és cselekedetekkel hozhat egyéni és társadalmi eredményeket.

Az így kidolgozott alternatív forgatókönyvek és jövőalternatívák megalapozhatják hazánk komplex stratégiáját is, mert „szembesítik” és egymásba építik a szakértői és nem-szakértői előrejelzéseket és véleményeket, expliciten megfogalmazzák a szakértői és nem-szakértői reményeket és félelmeket, és figyelemmel kísérik azok alakulását egy-egy jövőalternatíva megvalósulása során. A hazánk fejlődését elősegítő stratégia megválasztásához és megvalósításához jövőorientált gondolkodás és hosszú távra előretekintő döntések, valamint a társadalom körültekintő részvétele és előrevívő cselekedetei szükségesek. Ez csak tudatos társadalmi összefogással és felelős cselekvéssel valósítható meg.

A forgatókönyvek és az ezekre épülő jövőalternatívák azt üzenik, hogy *csak azok a jövőalternatívák mutathatnak kiutat a válságból, és csak azok jelezhetnek megújult életet a válság után, amelyek a jelenlegitől alapvetően eltérőek, más hajtóerőt és más gondolkodásmódot feltételeznek* (ilyen az 1. és kedvező esetben a 2. jövőalternatíva).

4. A másként gondolkodás és cselekvés terepe, valamint várható eredményei

Érzékelhetjük, hogy a gondolkodásbeli és cselekvésbeli változtatásokat mielőbb el kell kezdeni. Ezt nemcsak a globális környezet romló állapota, a vízkészletek csökkenése, a meg nem újuló erőforrások kimerüléséhez közeledése és az energiaárak növekedése kényszeríti ki, hanem az elsekélyesedő emberi kapcsolatok is. Már most fel kell ezért térképezni, hogy melyek azok a területek, ahol beavatkozni tudunk, amelyekre van hatásunk. Világosan kell látnunk, hogy *milyen változásokkal számolnak a szakértők* ezeken a területeken – azaz milyen szakértői előrejelzések ismeretesek –, és azt is, hogy *a nem-szakértők* az ezeken a területeken *hogyan viszonyulnak a várható változásokhoz*.

Egy komplex társadalmi-gazdasági válság előjelei – mint láttuk az előző pontokban – már régen megjelentek, és már régen szembesülhettünk velük. Ezek az előjelek lehetőséget adtak a megújulásra, de a kényszerítő erőt a változtatásra csak maga a kiteljesedő válság adta meg. *Célszerű ezért úgy értelmezni a válságot, mint ami lehetőséget ad a változtatásokra, az új, előremutató jövőlehetőségek valóra váltására.*

A változtatással nem szabad késlekedni, a változásokat már most be kell indítani. A jövőre felkészülést már MA el kell kezdeni. Mert lehet, hogy holnap már késő!

Hol és hogyan?

A legfontosabb, hogy *mindenkinek gondolkodnia kell*, és másként kell gondolkodnia, mint eddig, amennyire lehet, egyénien, de az egymás tiszteletét és a közösségi gondolkodást szem előtt tartva. A gondolkodás lehetőségétől való megfosztás, a tömegpropaganda az ipari társadalmak legnagyobb és legkellemetlenebb hibája. Az önállótlaná tett ember gyűlöli embertársainak döntő részét, a szabadon, önállóan gondolkodó viszont szereti embertársait, nem vetélytársnak, hanem a gondolatok cseréjére alkalmas partnernek tekinti őket.

Gondolkodásunkban és szemléletmódunkban *a jövő felé való nyitottság legyen a meghatározó. A jövőtudatos, a jövőről gondolkodó és a jövőért tenni akaró és tenni képes, jövőorientált ember* törődik szűkebb és tágabb környezetével, a természeti környezettel és embertársaival, és hosszú távra tervezve él. Mindent megtesz azért, hogy a pozitív előrejelzések valóra váljanak, és elkerülhetőek legyenek a negatív, társadalmi és/vagy természeti katasztrófa bekövetkezésével számoló előrejelzések.

A lineáris gondolkodást fel fogják váltani *a rendszerelméleti gondolkodás* különböző formái, mindenekelőtt a körkörös, visszacsatolásokat érzékelő és figyelembe vevő

szemléletmód. Csak ennek birtokában vagyunk képesek arra, hogy döntéseink, cselekedeteink következményeit, azok elsődleges, másodlagos (esetleg harmadlagos) hatását is le tudjuk írni, előre tudjuk jelezni. A rendszerben gondolkodás segít abban is, hogy figyelembe vegyük a visszahatásokat is.

Ez a megközelítés *a jövőért való felelős gondolkodást* is integrálja a mindennapi gondolkodásba és a tudatosságunkba. A jövőért érzett felelősség mindenki feladata: nincs mi és ők, nem lehet arról szó, hogy ez mások feladata.

A körültekintően kidolgozott kívánatos (de legalábbis elfogadható) jövőalternatívák valóra váltása nemcsak a jövőkutatók és a döntéshozók (politikusok, vállalatvezetők stb.) felelőssége és cselekvési feladata, hanem ebben minden érintettnek felelős szerepe van. Ez azonban csak akkor valósulhat meg, ha a jövőkutatók és a döntéshozók partnerként kezelik a lakosságot, a nem-szakértőket. Meghallgatják a nem-szakértők véleményét a jelenről, és elképzeléseiket a távolabbi jövőről is, s a jövőkutatók ezeket a véleményeket rendszerezve beépítik a tudományos előrejelzésekbe.

Olyan embereket kell nevelni és képezni, akik önállóan, kreatívan és jövőorientáltan képesek és akarnak gondolkodni. Ehhez az oktatás-nevelés minden szintjén – az óvodától a felnőttek továbbképzéséig és demokratikus együttműködésbe való bevonásáig – meg kell honosítani a jövővel való foglalkozást is biztosító szemléletet és cselekvési irányultságot. Ehhez jelentős segítséget nyújthatnak a nevelésben a *konstruktív agresszió* alkalmazásának emberséges módszerei (Kappéter, 2007).

Vissza kell állítani az ipari társadalmak korában egyéb preferenciák miatt háttérbe szorult *erkölcsöt*. A családi, nemzeti összefogáson, és a tekintélyek tiszteletén alapuló erkölcs gyakorlása mellett *elő kell segíteni egy új típusú, a modern kor kihívásainak megfelelő erkölcs kifejlesztését* is. Lehet, hogy ez lesz a legnehezebb feladat, de nem nélkülözhető.

Lehetővé kell tenni, hogy *az emberek, akik természetüknél fogva szeretnek dolgozni, mind örömmel dolgozhassanak.* A fogyatékosok és az idősek is képességeiknek megfelelően vállalhassanak munkát. Ne legyen szégyen az idősnek az addiginál szerényebb beosztásban dolgoznia. A munkanélküliség megszüntethető, mert munkára bőven van lehetőség. De hagyni kell, hogy mindenki azt végezze, amit akar, és amire képes. A demokratikusan választott vezetők pedig gondoskodjanak arról, hogy mindenkinek a munkája arányában osszák el a javakat. Ennek megvalósítása az egyik legsürgősebb feladat és talán nem olyan nehéz, mint az erkölcs újraélesztése.

Fel kell mérnünk azt is, hogy *mit rontottak el az ipari társadalmak*, milyen előnyösnek látszó eredményei hoztak több bajt és *milyen természeti változásokat kell helyrehozni.* Mindenekelőtt tudományos jövőkutató központok létrehozatalával van lehetőség ezt megvalósítani, lehetővé téve, hogy a változtatások irányának meghatározásakor felhasználják a lakosság tapasztalatait is.

A jövő kutatás egészen addig szükséges és nélkülözhetetlen tudomány, ameddig a társadalom minden egyéne nem tud jövőorientáltan és tudatosan gondolkodni és cselekedni, ameddig a döntéshozók – komplex gondolkodással – nem hoznak felelősségteljes és hosszú távú döntéseket, és ameddig nem vonják be azokat is a döntéshozatalba, akik a döntésekben és a meghatározó folyamatokban ténylegesen részt vesznek.

A másként gondolkodás és másként cselekvés eredménye általában a közeli és a távoli jövőben egyaránt érzékelhető. Minél későbbi időpontban várható a változás és a változtatás (kézzel fogható) eredménye, annál inkább hajlamosak vagyunk a változás elkezdésének halogatására. Pedig történelmi tapasztalatok azt igazolják, hogy a halogatás nem jó tanácsadó. A teendőket ezért nem szabad Pató Pál módjára, vagy a jövőtől való félelem miatt halogatni. „A változás nehéz, de a változatlanság végzetes” – hangsúlyozza Peter Bishop, a Houstoni Clear Lake University Jövő kutatási Központjának professzora. Fogadjuk meg a tanácsát!

Ha sikerül a jövőorientált felelős gondolkodást és cselekvést mind szélesebb körben elterjeszteni hazánkban és a világon, akkor olyan jövő valósulhat meg, amely a közösségi értékeket és szempontokat állítja középpontba, s azokat értően és jövőtudatosan alkalmazza. Ekkor elfogadható és örömteli életünk lehet a válság után is. Ez elsősorban RAJTUNK MŰLIK.

E jobb hazai életre megvan a remény, mert a magyar fiatalokban, a jövő generációiban még mindig megtalálható egy olyan egészséges attitűd, amely ezt lehetővé teszi. Ezért jöhet létre hazánkban megújult élet a válság után.

Felhasznált irodalom

1. Bell, D.: The end of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. The Free Press, New York, 1960
2. Fukuyama, F.: Bizalom. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997
3. Hideg Éva: A társadalmi modellek újabb irányzatai. Közgazdasági Szemle, 1992/5.
4. Hideg Éva, Nováky Erzsébet: A jövőhöz való viszonyunk. Magyar Tudomány, 1998/1.
5. Hideg Éva, Nováky Erzsébet: A jövőhöz való viszony változása. Magyar Tudomány, 2008/9.
6. Hiltunen, E.: Where Do Future Oriented People Find Weak Signals? FFRC eBook, Finland Futures Research Centre, Turku School of Economics. Turku, 2007
7. Kappéter István: A konstruktív agresszió és a jövő formálása. Püski Kiadó, Budapest, 2007
8. Kovács Géza: A nagy távlatok és a tervezés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970
9. Kovács Géza: Jövő kutatás és társadalmi tervezés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979
10. Közös jövőnk. A Brundtland jelentés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1988

11. Masuda, Y.: Az információs társadalom mint posztindusztriális társadalom. OMIKK, Budapest, 1988
12. Meadows, D. – Meadows, D. – Randers, J. – Behrens III., J.: The Limits to Growth. Universe Books, New York, 1972
13. Mesarovic, M. – Pestel, E.: Mankind at the Turning Point. Dutton, New York, 1974
14. Nováky Erzsébet (szerk.): Káosz és jövőkutatás. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 1995
15. Nováky Erzsébet (szerk.): Magyarország holnap után. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 2001
16. Nováky Erzsébet (alkotó szerkesztő): Magyarország 2025. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009, megjelenés alatt
17. Nováky, E. – Hideg, É. – Gáspár-Vér, K.: Chaotic Behaviour of Economic and Social Indicators in Hungary. Journal of Futures Studies, May, 1997
18. Nováky, E. – Hideg, É. – Kappéter, I.: Future orientation in Hungarian Society. Futures, 1994/7.
19. Tinbergen, J.: Reshaping the International Order: a report to the Club of Rome. Dutton, New York, 1976
20. Veigl Helga: A gyenge jelek jövőkutatási értelmezése. In: A VII. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatási Konferencia előadásai, MTA Jövőkutatási Bizottsága, Budapest, 2009, megjelenés alatt
21. von Weizsacker, E. – Lovins, A. B. – Lovins, L. H.: Factor Four: Doubling Wealth, Halving Resource Use – The New Report to the Club of Rome. Earthscan Publishers, London, 1998